BORGOS ANNA*

PSZICHOANALITIKUS ÉNIRODALMAK, IRODALMI ÖNANALÍZISEK

Kulcsszavak: *pszichoanalízis, önéletrajz, fikció, nőirodalom*

A 20. századelő szellemi-kulturális közegének egyik „tünete”, hogy a pszichoanalízis mint téma és mint szemlélet beáramlik a közbeszédbe és az irodalomba is; s az irodalom (amely már jó ideje megfigyeléseket nyújt a lélektan számára Szophoklészről Shakespeare-en át a realista regényig), különösen a modern lélektani regény, tudatosabban is beépít pszichoanalitikus motívumokat. Mindez egymást átfedő műfajokat is létrehoz tudomány, önéletrajz és fikció között, eltérő szakmai háttérből beszélve, részben eltérő szerzői motivációkkal és „odaértett olvasókkal”. Közös elem ugyanakkor az önreflexió igénye, melynek eredményét szöveges formában is rögzíteni kívánják és tudják a szerzők, a tudományos beszédmódból a fiktív felé, vagy a fikcióból az önelemzés felé indulva. Tanulmányom néhány női pszichoanalitikus és író példáján keresztül azt a kérdést vizsgálja, miként használják egyes analitikusok az önéletrajzi és szépirodalmi műfajokat, hogyan lehet az analitikus tudás az önéletrajz/önéletrajzi fikció háttere/előtere, illetve hogyan válhat az írók kezében a fikció a pszichológiai önelemzés terepévé, eszközévé.

ANALITIKUS TUDÁSBA ÁGYAZOTT SZÉP-/ÖNÉLETRAJZI IRODALOM

A klasszikus pszichoanalitikus (pszichiátriai) irodalmakban nem ritka a műfajok és műfaji konvenciók egymásba folyása. A pszichiátriai kórtörténetek sokszor regényesek, „a 19. században divatos *roman-feuilleton* feszültségkeltő kíváncsimainak” felelnek meg.¹ Laufenauer Károly elmeorvos, aki Magyarországon elsőként tanulmányozott hisztériaeseteket, novellákat is írt. A freudi esettanulmányok (és a történeti személyekről szóló pszichobiográfiák) kifejezetten novellisztikus szerkezetűek (nem véletlen a Goethe-díj), melyekben kórtörténet és kezeléstörténet egymásba ágyazódik egy mozaikokból összeállított narratívum keretében.² Freud archeológushoz hasonlítja magát a Dóra-esettanulmányban³, de megnyugtató afelől, hogy mindig megjelöli hitelesség és konstrukció határát; ebben azonban nem mindig tudjuk követni. Az *Álomfejtés*ből⁴ is sűrű biográfiai rétegek fejthetők fel – Carl Schorske amerikai

* BORGOS Anna, PhD (1973), pszichológus, az MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: borgosanna@gmail.com

1 VÁRI Sándor: *A női hisztéria Budapesten az 1880-as években*. Buksz XI(1999). 2. sz. 182.

2 Vö. MARNO Dávid: *A pszichoanalitikus narratíva*. Thalassa 2001. 2–3. sz. 3–54.

3 Sigmund FREUD: *Egy hisztéria-analízis töredéke* [1905] = Uő: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok*. I. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp., 1993. 17–110.

4 Sigmund FREUD: *Álomfejtés* [1900]. Helikon, Bp., 1997.

kultúrtörténész egyenesen a „vallomásos irodalmak” közé sorolja⁵, melyen keresztül Freud egyidejűleg mutatja meg és igazolja életét és tudományát. *Önéletrajza*⁶ viszont inkább tudomány- és mozgalmortörténet, (ön)mitológia-építés. A Freud–Ferenczi-levelezés⁷ tartalmi és formai jegyeiben ugyancsak tetten érhető ez a többszörös réteg és funkció: a szakma, a közélet és a magánélet körül folyó, olykor ön- és kölcsönös analízisbe csapó dialógus egy huszonöt éven át tartó episztolafolyamot ad ki. De (lebilincselő) irodalomként olvasható Ferenczi Sándor *Klinikai naplója*⁸ vagy Sabina Spielrein orosz származású pszichoanalitikus naplója is⁹. A publikálásra szánt memoárok óhatatlan szerkesztést-stilizálást feltételeznek (lásd pl. Jung, Helene Deutsch vagy a soproni születésű Margaret Mahler [Schönberger Margit] önéletrajzeit).

Egyes pszichoanalitikusok szépirodalmi-félirodalmi munkásságot is kifejtettek¹⁰: ennek eredménye például Georg Groddeck svájci „vad analitikus”-nak *A lélekkereső* (*Der Seelensucher*) című regénye, Hollós István *Búcsúm a Sárga Háztól* című önéletrajzi regénye vagy (Rényi) Gyömrői Edit versei és *Szemben az árral* című önéletrajzi regénye, amelyet az alábbiakban egy kicsit bővebben is bemutatok.

Gyömrői Edit József Attila egyik utolsó pszichoanalitikusaként él a köztudatban; a terápia (részben irodalmi) dokumentumai elsősorban a híressé vált páciens oldaláról férhetők hozzá versek, „szabad ötletek”, naplójegyzetek formájában.¹¹ Az analitikus ugyanakkor szakmailag és földrajzilag rendkívül sokszínű pályát futott be (Budapest, Bécs, Berlin, Prága, Budapest, Ceylon, London); életútjában pszichoanalízis, irodalom, politikai aktivizmus, filozófia és művészet egyaránt helyet kapott. Két regényt is írt német nyelven. Az egyik az ötvenes években íródott, Otto Fenichel osztrák pszichoanalitikusnak ajánlott, bibliai tárgyú *Megbékélés* (*Versöhnung*), amely 1979-ben jelent meg magyarul. A másik, önéletrajzi műve a bizonytalan keletkezési idejű, magyarul először 2015-ben napvilágot látó *Szemben az árral*.¹²

A Vezér Erzsébetnek írt sorok előre óvnak attól, hogy Rényi/Gyömrői Edit szövegét mint önéletrajzot olvassuk; szerzőként mintegy előre felbontja velünk az „önéletrajzi paktumot”¹³:

- 5 Karl SCHORSKE: *Politika és apagyilkosság Freud Álomfejtésében* = Uő: *Bécsi századvég*. Helikon, Bp., 1998. 164–185.
- 6 Sigmund FREUD: *Önéletrajz* [1925] = Uő: *Önéletrajzi írások*. Cserépfavi Könyvkiadó, Bp., 1993. 9–63.
- 7 Sigmund FREUD–FERENCZI Sándor: *Levelezés 1908–1933*. Szerk. Ernst FALZEDER–Eva BRABANT–Patrizia GIAMPIERI–DEUTSCH, HAYNAL André tudományos irányításával. A magyar kiadást s. a. r., szerk. ERŐS Ferenc–KOVÁCS Anna. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Bp., 2000–2005.
- 8 FERENCZI Sándor: *Klinikai napló 1932*. S. a. r. Judith DUPONT. Akadémiai, Bp., 1996. Ferenczi írói kapcsolataihoz lásd VALACHI Anna: *A szerelem művészlelkű tudósa. Ferenczi Sándor és a magyar írók*. Holmi XXII(2010). 4. sz. 465–479.
- 9 A napló magyar kiadása: Aldo CAROTENUTO: *Jung és Freud között. Sabina Spielrein története*. Animula, Bp., 2015.
- 10 Ezekről lásd ERŐS Ferenc: *Önéletrajz, napló, levelezés: analitikusok és páciensek önvallomásai*. Forrás XXXIX(2007). 11. sz. 32–41.
- 11 Ezeket és József Attila személyiségének és írásainak pszichoanalitikus elemzését lásd: *Miért fáj ma is. Az ismeretlen József Attila*. Szerk. HORVÁTH Iván–TVERDOTA György. Balassi, Bp., 1992.
- 12 GYÖMRŐI Edit: *Szemben az árral*. Jelenkor, Bp., 2015. (a továbbiakban GYÖMRŐI: *Szemben*.)
- 13 Vö. Philip LEJEUNE: *Az önéletírói paktum* = Uő: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. L'Harmattan, Bp., 2003.

„Drága Erzsikém, vigyázz arra, hogy *ne* publikálják mint autobiográfiát. Semmiképpen nem az. Megfigyelések a világban igaziak, de történetek nem. [...] Mondtam Neked, hogy az ember úgy használja az életét, mint valaki, aki vesz egy bögrét, a földhöz csapja, összeszedi a darabjait, és egy egészen másfajta bögrét csinál belőle”.¹⁴ Attól azonban nem tekinthetünk el, hogy önéletrajzi *dokumentumként* olvasuk és értelmezzük – erre a szöveg (az életrajz ismeretében) erősen felkínálja magát. A szöveg számos fiktív elemet és stilizációt tartalmaz, de alapjaiban valós rétegekből, élményekből épült. Az önéletrajz és a regény műfajának kényszeres elválasztása nem tűnik megvalósíthatónak: nem csak azért, mert az értelmező hajlamos rávetíteni az elbeszélő sorsát a szerzőére. A szöveg, ha nem is önmagában és minden részletében, „cserepében”, de a stilizálásokat és kihagyásokat számításba véve, adott esetben jelen-

téssel felruházza, dokumentumértékűnek tekinthető. A *Szemben árral* ráadásul bizonyos értelemben kulcsregény, bár másképpen, mint például Lesznai Anna *Kezdetben volt a kertje* vagy Kaffka Margit *Allomásokja*. Itt a főhősön, Éván (aki Gyömrői alteregója) és szerelmén, Christen (aki negyedik férje, Lyn Ludowyk) kívül nincsenek igazán azonosítható alakok, bár az „atmoszféra”, a „típusok” felismerhetők és valóságosak. A regényforma annak elismeréseként, demonstrációjaként is felfogható, hogy saját élete, annak egymásba fonódó külső és belső történései feldolgozhatatlanok a hagyományos önéletrajzi keretek között; paradox módon hitelesebb lehet az irodalmi feldolgozás.

A történet elbeszélésének ideje 1941-re tehető, amikor az épp Ceylonban élő Gyömrői (harmadik) férje halála után úgy döntött, Los Angelesben telepszik le és próbál (nem először) új életet kezdeni. (Ezt a tervet később módosította, és visszatért Ceylonba, ott megismert szerelméhez.) A hosszú hajóút, amely a regényben a visszatekintés színtere, feltehetőleg (legalábbis részben) az írás háttérül vagy kiindulópontjául is szolgálhatott. Egyszerre volt az átmenetiség, a változás, a mozgás valóságos és szimbolikus tere, ugyanakkor statikus, időtlen és ingerszegény közeg. Az elbeszélésben két fő szál és idősíks, a budapesti, bécsi és berlini múlt, illetve a ceyloni közelmúlt váltakozik, olykor vetül egymásra. Az ellenpontozás érezhetően stiláris eszköz is múlt és jelen, politika és magánélet, városi kultúra és természet, Nyugat és Kelet képeinek és életszakaszainak megjelenítéséhez. A két színhez csatlakozik egy harmadik is, az írás jelen ideje, maga a hajóút, az utasok, a személyzet, a politika hírei és a hozzájuk kapcsolódó belső monológok. Innen rugaszkodik vissza az elbeszélés a ceyloni közelmúltba, illetve a budapesti, bécsi, berlini régebbi múltba.

Az elbeszélésben a hőst mindvégig kiterjedt szociális háló veszi körül. A művészi, politikai közösségek és az érzelmi kapcsolatok, fontos vonatkoztatási rendszert jelentenek a számára, ugyanakkor visszatérően hangsúlyozza függetlenségét is ezekkel a személyekkel, csoportokkal

14 GYÖMRŐI Edit levele VEZÉR Erzsébetnek, 1977. május 30. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Vezér Erzsébet hagyaték, 2006/50.

szemben, akár a családtól való elszakadásról, akár bécsi szerelméhez és gyerekéhez való viszonyáról, akár berlini tevékenységeiről, akár ceyloni munkakereséséről ír. Az alkalmazkodás kerülése, a szerző szavaival a „heroikus élet” választása talán épp a sokszoros kötöttségek, kényszerek ellentételezése. A szöveg tehát a „női” önéletírásoknak tulajdonított kapcsolatcentrikusságot mutatja¹⁵, ugyanakkor alaptémája az individuum fejlődése, alakítása, védelme – ebből a szempontból „férfias” szövegnek is tekinthető. A főhős ceyloni szerelme az egyetlen, akivel kapcsolatban feladja ezt az öntörvényűséget, és fontosabbá válik számára a kapcsolat, mint saját függetlenségének, önálló, kialakult személyiségének megőrzése.

A hajó képéhez vissza-visszatérve, a szövegen is végigvonul a vándorlás, az úton levés klasszikus motívuma. A vándorlás, a mozgásban levés Gyömrői személyiségének és életútjának is az egyik legfontosabb vonása. Egyszerre képesség, szükséglet és szükségszerűség, „sors” – legalább annyira a körülmények kényszere, mint az alkatának megfelelő életforma szabad választása. „A hajó számomra sohasem kizárólag hajó volt, mindig szimbólum is. [...] Szimbóluma annak, ami folyton úton van, és csak kivételesen horgonyoz le, vagy akkor, amikor már öreg és hasznavehetetlen. [...] Sehhol nincs otthon, és mindenütt otthon van, és néha alaposan megtépázza a vihar, és el is sülyedhet”.¹⁶ A szerző a bolygó zsidó történetét sajátosan újraértelmezve a vándorlás önkéntes, egyszersmind elkerülhetetlen jellegét hangsúlyozza. „Ahasvérust csak a többiek látják sajnálatraméltónak. Ő maga szereti az örök mozgást, a mindig új világot. Számára a vándorlás – sors, az egyedül lehetséges életforma”.¹⁷

Ehhez képest a „vándorlások” közül a regényben kettő, Gyömrői valóságos életében pedig három kényszerű politikai emigráció volt (1919-ben, 1933-ban és 1939-ben), az utóbbi kettő közvetlenül a zsidó származása miatti üldöztetés következményeként. A száműzetést és az újrakezdéseket megkönnyítette különleges képessége az otthonteremtésre, arra, hogy megtalálja vagy felépítse a számára ismerős közeget, réteget, emberi miliőt. Visszatérő problémája volt ugyanakkor a nyelvvesztés fájdalma, nehézsége. Az élő magyar nyelvvel való kapcsolatát elveszítette, ugyanakkor egyik tartózkodási helyének nyelvét sem sajátította el anyanyelvi szinten. Ezt illusztrálja Reismann Marianne fotográfushoz írt levele 1956-ból, a Ceylonból Londonba költözés küszöbén: „Bármennyi barát van itt, és bármennyire azt érzem, hogy sok tekintetben nyomot hagytam ezen az országon [...], mégis, 18 évig éltem úgy, hogy nem a magam nyelven beszéltem, és senki sem értette meg a vicceimet. Kissé fáradt vagyok ettől”.¹⁸

Figyelemre méltó, hogy amikor 1967-ben Beöthy Ottó, a Magyarok Világszövetségének főtitkára arról faggatja, mikor írja meg emlékiratait, nem ejt szót az ekkor már alkalmasint elkészült önéletrajzi regényről, sőt, a memoáírás hiábavalóságáról beszél. Életének és identitásának arról a szeletéről volna ugyanis leginkább írni valójára, írhatnékja, amely nincs benne a köztudatban. Nem *Gyömrőről*, hanem *Rényiről*, „minden névcseré dacára”. „Az én memoirjaim? Mi értelme lenne? Talán vannak, akik emlékeznek Gyömrői Editre mint József Attila anyly-

15 Vö. Bella BRODZKI–Celeste SCHENCK: *Life/Lines. Theorizing Women's Autobiographies*. Cornell UP, Ithaca, 1988. 1–15.; Susan S. FRIEDMAN: *Women's Autobiographical Selves = The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*. Szerk. Shari BENSTOCK. Univ. of North-Carolina Press, Chapel Hill–London, 1988. 34–62.

16 GYÖMRŐI: *Szemben*. 3.

17 Uo. 93.

18 GYÖMRŐI Edit levele REISMANN Marianne-nak. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V. 5167.

tikusára – és csak ilyen szempontból; de az én memoirjaim minden névcseré dacára a Rényi Edit memoirjai lennének, és ki tudja már, ki volt az?”.¹⁹

A pszichoanalízis mint téma valóban feltűnően hiányzik regényből – bár magában az emlékezésben felfedezhetjük a tudatosan és „rutinosan” asszociáló pszichoanalitikust. Elképzelhető, hogy Gyömrői számára József Attila terápiája életének egy apró epizódja volt csupán, amely jelentőségét veszítette az életesemények sodrában, és csak az utókor tulajdonít neki igazán nagy jelentőséget. De nem kizárható, hogy a kihagyás mögött háritás, tudattalan kudarcézés is áll József Attila analizisével kapcsolatban.

Ugyanakkor feltehetőleg már ott volt fiókjában a *Szemben az árral* kézírata – de ezt talán valóban nem memoárnak szánta. Ugyanakkor az írás talán segítette önmaga számára feldolgozni, értelmezni az események, élmények sokszor kaotikus és traumatikus láncolatát. Maga az alkotási folyamat is reparatív munkát jelenthetett, és létrehozott egy művet, amely (áttételesen) mégiscsak dokumentálja szerzőjének változékony életútját, sokrétű kapcsolódásait, „az árral szemben” úszó, „reziliens” személyiségét, s nem utolsósorban a 20. századi történelem néhány meghatározó eseményét.

Egy másik korai női analitikus, a fiatalon elhunyt **Bálint Alice** szépirodalmi ambícióiról nem tudunk, de nemrég kerültek elő 1917 és 1929 (19 és 31 éves kora) között vezetett naplőfüzetei.²⁰ Igen gazdag személyes dokumentumról van szó, amely nagy érettséggel és őszinteséggel tárja fel gondolatait önmagáról és az őt körülvevő eseményekről, politikáról, szerelemről, nőiségről, szakmáról és jövőbeli terveiről. A szöveg nagy része meglehetősen absztrakt, „induktív”, legalábbis abban az értelemben, hogy ritkán számol be napi tevékenységeiről csak önmagukért (ez néha hiányérzetet is kelt a kutatóban-olvasóban). Leginkább saját személyiségével, különféle filozófiai és társadalmi témákkal, időnként családjához, illetve analitikusához, Ferenczi Sándorhoz fűződő viszonyával foglalkozik. 1918 őszétől bőséges bejegyzésekben követhető nyomon szerelmének és kapcsolatának fejlődése Bálint Mihállyal.

Kérdés, vajon ki lehetett a napló „odaértett olvasója”? A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a bejegyzéseket rendszeresen megmutatta Bálint Mihálynak. Ezt tudva, feltételezhetünk bizonyos szelekciót, stilizálást, idealizálást, konstruálást és kontrollt az írás fölött; ugyanakkor ez akkor is elkerülhetetlen, ha csak mi vagyunk saját írásunk olvasói, magának a narrációnak (sőt, már az önéletrajzi emlékezetnek) a (re-)konstruktív jellege miatt.

19 Gyömrői Edit levele Beöthy Ottónak, 1967. jan. 24. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 5468.

20 A naplők lelőhelye: British Psychoanalytical Society Archives, London, Bálint-hagyaték.

A napló legsűrűbb időszaka az 1918–1921 közötti periódus. Ezek az évek intenzív személyes, társadalmi és politikai változásokat hoztak, melyek egyaránt érintették őt mint (fontos érzelmi és szakmai választások között álló) fiatal felnőttet, mint („emancipált”) nőt, mint (kikeresztelkedett) zsidót és mint egy felső középosztálybeli család szocialista vonzalmakkal bíró tagját. Ezek az identitásai támogatták, egyszersmind komplikálták is egymást. A külső események szorosan összekapcsolódnak a női szerepekkel kapcsolatos elképzelésekkel és dilemmákkal, tudományos érdeklődésével, valamint akkori legfontosabb „tárgykapcsolatával”, Bálint Mihállyal.

Összetett hálója volt örökölt és választott identitásaiból, és igen tudatosan viszonyult hátteréhez és szociális körülményeihez. Igyekezett áthágni a családjától megörökölt osztályhatárokat – részben politikai meggyőződésből, részben pedig saját személyes határainak tágítása érdekében. „Valóságos élvezetet okoz nekem ezeket a bourgeois kisasszonyokat egy kissé felpiszkálni...”; (1918. okt. 18.) „Nagyon vágyódom az elmenésre. [...] Ki kell próbálnom, mit érek egymagamban, mit tudok adni az embereknek, meg akarom próbálni, hogy bírom ki az életet, igaz-e, hogy erős vagyok [...], igaz-e, amit magamról és a világról itt a naphegyen megállapítottam.” (1919. márc. 1.)

Az adott, készen kapott háttértől és identitásoktól való elszakadás idegenségérzetet, távolságot és viszonylagosságot teremt minden elköteleződésében, miközben erős szükséglete van az odatartozásra is. A „bolygó zsidó” képe, amely a bejegyzések visszatérő motívuma, jól ábrázolja ezt a bonyolult állapotot. „Nincs hontalanabb, mint egy polgári körökbe született szocialista. Sehova se tartozik, senkinek se kell.” (1918. okt. 18.) A Tanácsköztársaság bukása után a „magyar/zsidó”, „otthon/idegen” kérdések különösen akut módon vetődnek fel, s ebben a helyzetben saját, kikeresztelkedett zsidó léte új dilemmát okoz benne. Mind zsidósága, mind magyarsága olyan mozgó identitáskategóriák, melyek szubjektív jelentése az adott politikai helyzet kontextusában is alakul. „Megállapítottam, hogy különösen a mai világban a leghetetlenebb dolog kikeresztelkedett zsidónak lenni. Zsidó és keresztény nyílt ellenségei egymásnak mostan, fölülemelkedve ezeken a dolgokon barátok, de hol a helyük a magunkféle kaméleonoknak. Az egyetlen, ami mentette tetteimet az volt, hogy vágyódtam valhol meggyökeresedni, és most kisl, hogy egy vlvátartozás árnyékát is elvesztettem.” (Szeged, 1920. márc. 3.)

Bálint Alice a naplóban újra meg újra visszatér a férfi és női szerepek kérdéséhez, és olykor ellentmondásos nézeteket és vágyakat fogalmaz meg. A korszak maga sem mentes ezektől az ellentmondásoktól és átmenetiségektől, amint erről a szerteágazó kulturális (és „tudományos”) reprezentációk tanúskodnak. Bálint Alice folyamatosan szembeállítja ezeket a képeket saját személyiségével és új lehetőségeivel.

A házassághoz való viszonya például meglehetősen nyíltan fejeződik ki egy álomban. „Ma éjjeli álmom. Olga és én is férjhez mentünk, nekem gyerekem is van. A legfurcsább, hogy már sokszor álmodtam magamat anyának, s mindig irtóztam (álomban, de a valóságban is) attól, hogy férjem legyen... az utóbbi időben kezdtem belenyugodni... Ez az álom talán emlékeztetés. [...] Annyi szent, hogy sokkal jobban szeretnék egy gyereket férj nélkül, felnevelném szépen. A házasságtól irtózom, a legjobbtól is.” (1917. nov. 24.)

Nagyon világosan megfogalmazza, hogy a nők számára egészen a közelmúltig a szerelem volt vágyaik, törekvéseik egyetlen engedélyezett csatornája, s ez minden nyilvános tértől és tevékenységtől elvonta őket, voltaképp megkérdőjelezte állampolgári mivoltukat. „Az asszonyok eddig nem voltak polgárok, minden vágyuk, akarásuk bele lett szorítva egybe, a szere-

lembe. [...] Ezek a lányok, akik most az egyetemre járnak, már csak előre mehetnek, vissza soha.” (1917. dec. 26.)

Ugyanakkor bizonyos értelemben hagyományos szerepet és értéket is vindikál a nőknek, valamiféle elemi, materiális és nagylelkű viszonyt az élethez, egyfajta belső „másságot” – ami ugyancsak jellegzetes nézőpontja volt a korszaknak.²¹ A „nőit” összekapcsolja a „forradalmival” is, de tartózkodik attól, hogy a kérdést bármiféle feminista keretbe helyezze. „Nem hiszem ám, hogy a fejlődés útja az volna, hogy a nő olyan legyen, mint a férfi [...]. Az asszony viszonya a szerelemben mindig más lesz, mint a férfié. [...] A nemzetiségek joga, népszavazás, annexio nélküli béke, asszonyhang ez... Nem gondolok se a feminista egyesületre, se a béke-ligára, nem ilyen pozitív formában érzem én a hatást. Csak hogy a levegőben van minden. Az asszony részint tisztelt, de oly sokszor sárba taposott érzése, mely eddig mindig mint politikaellenes tekintetett, most szóhoz jut, az édes élet tisztelete, a boldogság tisztelete. [...] A mi utunk nem lehet a halhatatlanság, hanem élni tudás, akarás és szeretés, halandóságunk ellenére. Mitten hindurch führt unser Weg. (Ibsen)” (1917. dec. 26.) „A régi dolgokhoz jutottam ott, akkor, hogy az asszony mindig egyúttal a fajtát is képviseli, s így alaplényében már benne van a pluralitás.²² [...] Az asszony feláldozza önmagát, a férfi mindent feláldoz önmagának.” (1919. ápr. 15-i utólagos bejegyzés.)

Ez a kép és misztio segíthetett feloldani azt az alapvető ellenállást, ami saját női létével kapcsolatban visszatérően felbukkant. „Eddig nem ezt akartam, eddig nadrágba akartam öltözni avval a jelszóval, hogy pusztuljon inkább az emberiség, de asszonynak születni a legnagyobb kín. S csak lestem remegve, hogy mikor nől végre bajuszom. Az igazat megvallva még mindig szívesen kibújnék a bőrrömből.” (1917. dec. 28.)

A naplóban az 1921-es évben bukkan fel a pszichoanalízis: egyfelől mint érdeklődési terület, másfelől mint önmaga és környezete megközelítésének eszköze. Komoly önanalízisbe bonyolódik gyerekkorával, szüleihez és testvéreihez való viszonyával kapcsolatban. Ez nem egészen véletlen: anyja, Kovács Vilma ekkortájt kezdi el pszichoanalitikus kezelését, majd képződését Ferenczinél, a téma tehát „a levegőben van”, ahogy ő maga fogalmaz. „Mindig nyúzol [ti. férje, Bálint Mihály], hogy meséljek neked magamról, hát most mesélek. Kissé psychoanal. íze lesz a dolognak, mint mindennek, amit most csinálok, tekintve, hogy nálunk ez állandóan a levegőben van, mióta Anyus kúrázik. Azért is esik olyan nehezemre a beszéd, mert most sok mindent látok, amit azelőtt nem.” (1921. febr. 17.) A pszichoanalitikus (ön) ismeret mint a szabad beszéd/írás korlátja, fékezője.

Férje előtt képes újragondolni saját történetét, gyerekkori sérüléseit, és ebben a viszonyban, illetve az írásos rögzítésben bizonyos módon újraírhatja önmagát. „El fogom mesélni neked a gyerekkoromat, ahogyan most látom: amióta emlékszem, mindig megvolt bennem a teljes egyedülvalóság és szeretetlenség érzése, ami annál furcsább, mert határozottan a család kedvence voltam.” (1921. febr. 17.) „A külső ok rég megszűnt, de [...] a lelki béklyó mindig és mindenütt érezte a hatását, ha szerettem, nem tudtam mondani, ha örültem, nem tudtam mutatni, nem tudtam sírni, nem tudtam táncolni, nem tudtam tetszeni. 3. polgáriban történt, hogy leírtam egy mondatot szóról-szóra úgy, ahogy gondoltam, micsoda érzés volt az, részeg voltam tőle.” (1921. márc. 25.) Az írásos önkifejezés felszabadító erejét tehát már kamaszként átéli.

21 Lásd pl. DIENES Valéria: *Levél Lesznai Annának*. Nyugat III(1910). 15. sz. 65.

22 Ezek a gondolatok emlékeztethetnek a „pluralis” nőiség francia feminista pszichoanalitikusok (különösen Luce Irigaray) által képviselt ideájára.

Megejtő őszinteséggel ír anyjával való kapcsolatáról, aki erőteljes modell, ugyanakkor ambivalens érzések (vonzódás, düh, bűntudat) forrása. „Érzem sokszor, hogy úgy alulról, gyáván, nagyon vágyódva és amellett ellenségesen nézek az Anyámra, és olyankor sírni szeretnék, nem bírom elképzelni, hogy az ilyent nem látja senki.” (1921. márc. 25.)

SZÉP-/ÖNÉLETRAJZI IRODALOMBA ÁGYAZOTT ANALITIKUS TUDÁS

A századelő szépirodalmában számos szerzőnél bukkan fel közvetlenül vagy közvetve, értelmezési tartományként, stílusjegyként vagy konkrét témaként a pszichoanalízis.²³ A modern regény (analitikus diványt idéző) tudatfolyamain túl közvetlenebb analitikus indítást tükröző és ilyen ismeretanyagot mozgató fikció például az olasz Italo Svevo *Zeno tudata* című regénye vagy a svájci Carl Spitteler *Imago* című műve.²⁴ A magyar irodalomban jól ismertek a pszichoanalízistől megérintett szerzők,²⁵ Kosztolányitól²⁶ Németh Lászlón²⁷ át Füst Milánig²⁸, Ignotusig²⁹, Kafka Margitig vagy a populárisabb műfajból Erdős Renée-ig és Bródy Liliig³⁰. Karinthy végtelen iróniája, karikírozása, saját műfajába ágyazása felől mutatja érintettségét.³¹ Ismertek analitikus „ihletésű” (ál)önéletrajzi írások is, ebbe a műfajba sorolható Csáth Géza *Egy elmebeteg nő naplója*³² című, határműfajt képviselő műve vagy Füst Milán *A mester én vagyok. Egy doktorkisasszony naplójegyzete*³³ című regénye. A szerzők saját betegségét tárgyukká tevő szövegek Juhász Gyula *Patologika* című, Moravcsik Klinikán írt feljegyzé-

- 23 Pszichoanalízis és irodalom(tudomány) kapcsolatáról lásd a Helikon (1990/2–3) és a Műhely (1992) folyóiratok tematikus számait, valamint a *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* c. kötetet. Szerk. BÓKAY Antal–ERŐS Ferenc. Filum, Bp., 1998.
- 24 Ezekről lásd ERŐS Ferenc: *Pszichoanalitikus regények dr. S.-től Muo doktorig*. Műút II(2008). 9. sz. 73–79.
- 25 A magyar írók és a pszichoanalízis kapcsolatának áttekintéséhez lásd VALACHI Anna: *A pszichoanalízis és a magyar irodalom = Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Szerk. ERŐS Ferenc–LÉNÁRD Kata–BÓKAY Antal. Thalassa Alapítvány, Bp., 2008. 213–260.; HÁRS György Péter: *Határesetek – közelítő távolodók. Ignotus, Krúdy, Füst Milán és Karinthy (Kiteregetés – a magyar pszichoanalitikus centrifugából)*. Kaleidoscope V(2014). 9. sz. 279–298.; HARMAT Pál: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp., 1994.
- 26 Lásd pl. LENGYEL András: *Kosztolányi, Hollós István és a nyelv pszichoanalitikus fölfogása*. Új Forrás XXX(1998). 8. sz. 52–65.
- 27 Lásd BÁLINT Ágnes: *Az identitásproblematika Németh László regényeiben*. Thalassa XIII(2002). 1–2. sz. 5–43.
- 28 Lásd HÁRS György Péter: *Az F1 – G – F2 háromszög*. Thalassa XV(2004). 2. sz. 45–84.
- 29 Ignotus a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület alapító tagja, Ferenczi páciense, majd barátja volt. Pszichoanalitikus vonatkozású írásait lásd: *Túl az óFerenczián. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból*. Összeáll. HÁRS György Péter. Múlt és Jövő, Bp., 2010.
- 30 Lásd BORGOS Anna: „Mi ez a nagy sikoly?” Nőiség, testiség és pszichoanalízis háború előtti magyar nőírók műveiben = Uő: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Noran Libro, Bp., 2013. 48–69.
- 31 KARINTHY Frigyes: „Új lélektan”. *Pszichoanalitikus írások*. Vál., szerk., utószó: HÁRS György Péter. Múlt és Jövő, Bp., 2013.; Uő: *Karinthy és a pszichoanalízis. Kiegészítések és kiigazítások*. Imágó Budapest III(2013). 3–4. sz. 79–94.
- 32 CSÁTH Géza: *Egy elmebeteg nő naplója*. Magvető, Bp., 1998.
- 33 FÜST Milán: *A mester én vagyok. Egy doktorkisasszony naplójegyzetei*. Fekete Sas, Bp., 2004.

sei (1917)³⁴, Németh László 1954-es Hipertónia-írási³⁵, vagy épp József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke* és kései versei, melyek a Gyömrői Edittel folytatott analízis „melléktermékei”. Hilda Doolittle (H. D.) *Tribute to Freud*³⁶ címmel írta meg Freudnál folytatott analízisének történetét. Számos pszichoanalitikus motívumot mutat a *Nyugat* alkotó írófeleségeinek, Kosztolányiné Harnos Ilonának és Babitsné Török Sophie-nak önéletrajzi és szépprózája, az alábbiakban ezeket vizsgálom meg.

Kosztolányiné Harnos Ilona számára nem volt elsődleges az önálló írói identitás kialakítása és fenntartása. Írószerepe nem annyira ambíció, mint inkább belső szükséglet, megtalált kreatív szublimálási csatorna. 1930 körül kezdett publikálni, először riportokat, majd novellákat és életrajzi és önéletrajzi műveket. *Burokban születtem* címmel írt, életében nem publikált önéletrajzi írása gyermek- és ifjúkoráról ad érzékletes képet.³⁷ A Kosztolányi-életrajz³⁸ és a *Tűzes cipőben* című háborús memoár³⁹ megszületése mögött hasonló motívumokat, lelki szükségleteket sejthetünk: mindkettő tragikus eseményeket, pszichésen rendkívül megterhelő időszakokat követően íródott. A Kosztolányi-életrajz a gyász munka folyamatát, a *Tűzes cipőben* a háborús traumák feldolgozását tükrözi és segíti. Az írás lehetővé teszi számára az események megőrzését, elhelyezését, megértését, és fontos önkifejezési csatornát is jelent. Egy-szerre elégítheti ki általa – egymástól szinte elválaszthatatlan – irodalmi és pszichológiai szükségleteit.

Jegyzetei között több álomleírás is található. Elképzelhető, hogy ezeket terápiás célból, analitikus anyagként használta, de az is lehetséges, hogy saját elhatározásból, önfigyelési, esetleg irodalmi célból jegyezte le álmait. Mindenesetre „képzett” álomjegyzőnek, álomfejtőnek tűnik; minden részletet rögzíteni igyekszik a hozzá fűzött érzésekkel és asszociációkkal együtt. Valószínűsíthető, hogy a harmincas években egy ideig analízisbe járt,⁴⁰ de ennek nem maradtak nyomai.

Önéletrajzai, életrajzai, portréi és novellái egyaránt éles, analitikus (ön)megfigyelő készségről tanúskodnak. Kedvelt műfaja a kortársakról (írókról, színészekről, tudósokról, írófeleségekről) szóló rövid karcolat.⁴¹ Jellemző, hogy a tudósok között Fejér Lipót – egykori udvarlója – kivételével csak orvosokról, pszichiáterekről, pszichoanalitikusokról ír (Ferenczi Sándor, Hollós István, Haitsch Emil, Pető András), ugyancsak mint ismerősökről. Ferenczivel időnként páciensként, időnként beszélgetőtársként találkozott, sőt még egy esetet is „szállított”

34 Lásd HÁRS György Péter–KOMÁLOVICS Zoltán: *A tárgyvesztés nyelve – az irodalom margóján*. Thalassa XVI(2005). 2–3. sz. 63–80.

35 NÉMETH László: *Írások a hipertóniáról*. Nap Kiadó, Bp., 2001. Lásd még KOVAI Melinda: *A „minőség forradalma” és a „szellem váladékai”*. Orvos és páciens Németh László Hipertónia leveleiben. Thalassa XVII(2006). 1. sz. 137–150.

36 HILDA DOOLITTLE: *Tribute to Freud*. Pantheon, New York, 1956. Részletek magyarul: Uő: *Tisztelegés Freud előtt*. Thalassa XVII(2006). 1. sz. 63–74.

37 KOSZTOLÁNYI Dezsőné Harnos Ilona: *Burokban születtem*. S. a. r. BORGOS Anna. Noran, Bp., 2003. 21–185. (a továbbiakban KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Burokban*. 21–185.)

38 KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi Dezső* [1938]. Holnap Kiadó, Bp., 1990. (a továbbiakban KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi*.)

39 KOSZTOLÁNYI Dezsőné Harnos Ilona: *Tűzes cipőben* [1948]. Noran, Bp., 2004.

40 Elképzelhető, hogy Bálint Alice-hoz.

41 Lásd KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Burokban*. 370–440.

neki. A háború után megjelent egy kifejezetten a pszichoanalízis „sorsával” foglalkozó írása is,⁴² amely a pszichoanalízist ért ideológiai támadásokkal, a származásuk miatt üldözött analitikusok emigrációjával foglalkozik.

A portrék hangja semmiképp sem az objektív, távolságtartó elemzőé, noha nem hiányzik belőle az empátia, az emberismeret, a megfigyelőképesség. Ez azonban másféle, mint a novelák beleérző képessége. Az elfogultság, pikírtság, elrajzolás nyilvánvaló és felvállalt is. Mint minden portréban, ezekben a jellemzésekben is benne van saját személyisége és viszonya a megrajzolt figurákhoz. Érezhetően irodalmi terep is számára ez a műfaj; a stilizálásra, megformáltságra még a legkurtább karcolatoknál is törekszik, egy-egy frappáns fordulatért feladja a „tárgyilagos elemző” pozíciójának még a látszatát is. Írófeleségekről szóló karcolatai a legkíméletlenebbek. Érződik bennük a szoros, mindennapos kapcsolat, az azonos „szociometriai háló”, a „Nyugat-feleségek” közössége, amelyben belterjesség, féltékenység és szolidaritás együttesen mutatkozta meg.

Burokban születtem című önéletrajzának nagy része a jelen idő elevenségével és a tizenéves Ilona hiteles hangján szólal meg, de helyenként, múlt időre váltva, megszólal a felnőtt narrátor, „kibeszélve” a szövegből; a narrációban ez a kétféle (naplószerű és memoárszerű) utólagosság igen jól elkülöníthető. Feltehetőleg – mint a legtöbb önéletrajzi szövegben – itt is keveredik a dokumentálás, a (pszichológiai és irodalmi) önkifejezés és az önelhelyezés, -integrálás igénye.

A szövegben nyomon követhetjük egy tudatos, önmagára és a világra élesen és érzékenyen reflektáló tizenéves lány személyiségének alakulását, örömeit, konfliktusait, szorongásait, vonzalmait a múlt századfordulón. Pontosabban azt, hogyan néz vissza a szerző önmagára és környezetére életének egy későbbi periódusából. A szöveg rendkívül személyes, őszinte; meglepő tabumentességgel vall vétségekről, indulatokról, testiségről. A címben szereplő „burok” szimbólum többször visszatér, és jelentésrétegei is többszörösek. Legközvetlenebb értelmében a burok, a burokban születés szerencsét jelent. Ugyanakkor, amennyiben a testiséghez, a fogantatáshoz és a szüléshez kapcsolódik, valami szégyenteljes dolog is, aminek említése undort és helytelenítést vált ki. Ilona fulladásos, pánikszerű szorongásos rohamait szintén egyfajta burokképzettel hozza összefüggésbe, ahonnan nem tud időben kiszabadulni. Ez közvetettebb, általánosabb bezártságérzetre és az ezzel kapcsolatos ellenállásra, félelmekre, fóbiákra is utalhat. A burok mint a védettség és a bezártság kettősségének, a körülvettség igényének és kényszerének metaforája plasztikusan vetíti előre Harmos biztonságot és önállóságot illető szükségleteinek konfliktusát.

A memoár másik rétege mozaikokat villant fel egy 20. század eleji, jómódú, bár már a deklaszálódás jeleit is mutató fővárosi zsidó polgárcsalád mindennapjaiból, és a szerző érzékeltes megfigyelései nyomán a társadalom más rétegeiről is. Rendkívül érdekes, ahogyan Harmos megjeleníti annak a körüti, gangos bérháznak a lakóit és sajátos belső életét, amelyben gyermek- és kamaszkorát töltötte. A ház a társadalom sajátos keresztmetszetét reprezentálja; a földszint és az emelet, az udvari és utcai front szociális szinteket is képviselnek.

Harmos Ilona írás- és megfigyelőkészségét jól kamatoztatja elbeszéléseiben is. Ezek nagy része balladisztikus, nyomasztó légkört áraszt, tele elfojtott indulattal, gyilkossággal, halállal,

42 KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *A pszichoanalízis sorsa a földgolyón*. Haladás I(1945). 9. sz. 8. Újraközölve: BORGOS Anna: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. Noran, Bp., 2007. 392–396.

feszültségterhes kapcsolatokkal. A történetekben a realista részletek keverednek a már-már szürrealizmusba hajló, váratlan eseményekkel. A szereplők többnyire a társadalom szegényebb, hétköznapi életet élő tagjai, parasztok, munkások, kishivatalnokok, cselédek – ez utóbbiakat különösen szívesen szerepelteti –, akikkel valami nem hétköznapi, többnyire valami baljós történik. Kevés a polgár, az értelmiségi, a művészfigura, noha valós élete nagyrészt ez utóbbiak között mozgott. A részletek pszichológiai súlya, a csattanószerű zárások Kosztolányi-, vagy még inkább Csáth-novellákat idéznek. Kézenfekvő a közvetlen hatás jelenléte, ugyanakkor mindannyian hasonló gyökerekből is táplálkoztak: a pszichoanalízis, a naturalizmus, az impresszionizmus gondolati és stílári mintáiból.

Török Sophie novellái és két kisregénye egyaránt hordoz pszichológiai-pszichoanalitikus motívumokat és értelmezési lehetőségeket.

A *Nem vagy igazi!* című kisregény⁴³ egy minden erővel gyermekre vágyó meddő nő, és a gyermekétől szűkös és alkalmatlannak ítélt körülményei miatt mindenáron megszabadulni akaró nevelőnő kapcsolatán keresztül a „természetesség”, a „valódi” anyaság bonyolult és modern problémáját veti fel (talán elsőként a magyar irodalomban). A történet a két nő indulatokkal terhes viszonya köré szerveződik, melyben keveredik kötődés, kölcsönös függőség, gyanakvás, sérülések, büntudat és büntudatkeltés. Egymáshoz való kapcsolatukat alapvetően a gyerekkérdés irányítja, ugyanakkor a gyerekhez való viszonyban sűrűsödnek egymás iránti indulataik is. Mindvégig ott feszül a „ki az igazi?” kérdése: a dilemma, vajon ellensúlyozható-e a testi kötelék, a primer női tapasztalat, a szülés, a szoptatás húsbá vágó tudása. A szöveg egyfelől azt sugallja, hogy az örökbe fogadó anya minden tudatos erőlködése csak az „igazi” anyaság kudarcának kompenzálása. Másfelől legalább ennyire azt is, hogy éppen az ő akarata, küzdelme „segítette világra” a gyereket, akinek gondozásába nagyobb érzelmi energiákat fektet, mint a biológiai anya. Az „igazi” kérdése megmarad kérdésnek.

A személyes érintettség impulzusa, „szublimálása” itt is erős, mint Török Sophie szinte minden szövegében. Miután bizonyossá vált, hogy nem lehet saját gyereke, örökbe fogadták Török Sophie öccsének és háztartási alkalmazottjuknak kislányát, Ildikót. Török Sophie egyértelmű kudarcként élte meg gyermektelenségét, és ezt az örökbefogadás sem tudta feloldani, sőt újabb traumákat, szorongásokat okozott. A regény e kudarcérzet feldolgozásának, kompenzálásának, az énkiterjesztés alternatív módjának is tekinthető.⁴⁴

Másik regénye, a *Hintz tanársegéd úr*⁴⁵ „kórrajzregény”, a „beteg nő” irodalmi és laikus pszichiátriai személyiségrajzával. Kasper Irma fiatal orvosnő beleszeret a kórház egyik tanársegédjébe. Idealizáló, testetlen, passzív szerelmet, óriási lelki szükségleteket érez, ugyanakkor erős undort a testiségtől. Török Sophie érzéketlenül ábrázolja ezt a patológikus, pszichés kétéhasadást, hasítást, amely mégis megvédi a személyiség teljes szétesésétől, segítségével Kasper Irma fenntarthatja az idealizált képet Hintzről. Török Sophie-nál a betegség a testiség *elfojtásából* adódik, a regény pszichoanalitikus indíttatása egyértelmű. (Ellentétben például Erdős

43 Török Sophie: *Nem vagy igazi!* Nyugat Kiadó, Bp., 1939. Eredeti megjelenés: Nyugat XXXI(1938). 1. sz. (A kötetbeli változat bővebb, mint a folyóiratban megjelent.)

44 Vö. „... s még csak gyereket sem tudok szülni! – pedig oly mély ösztön bennem a vágy, hogy ne múljak el nyom nélkül.” (Török Sophie: „*Most én vagyok hang helyetted...*”. *Török Sophie Babits Mihályról*. S. a. r. TÉGLÁS János. Palatinus, Bp., 2000. 10.)

45 Török Sophie: *Hintz tanársegéd úr*. Káldor, Bp., 1934. (a továbbiakban Török: *Hintz.*)

Renée *A nagy sikoly* című, rafináltan konzervatív bestseller regényével, ahol maga a testiség minősül betegesnek.)

A hasítás akkor mélyül el végképp, amikor Kasper testileg közel kerül Hintzhez. A testiség felforgató, ijesztő, elviselhetetlen, elemien taszító (kristevai értelemben „abjektív”⁴⁶) élményt jelent a számára. „A csók mind mélyebb lett, és mind brutálisabb, valami dühös romboló vágy eszeveszett iramában mozgatta csápjait és szívóit, mint vonagló testre tapadt, halálos polip. [...] Hát ez a szerelem? Jajgatott benne a lélek. E száj, mely kívülről szellem volt s az eszmék nemes tükre, belül csak undorító állati hús!”⁴⁷ A hasadás énen belüli rétegét érzékelteti a tükör felbukkanó toposza. A „tükör-szindróma” az énképzavar emblémája, melynek tünete, hogy Kasper nem ismeri föl, nem észleli egységes egésznek, énjéhez tartozónak a saját testét.

„Legfélelmetesebb volt mégis, amikor saját magát sem tudta már elválni. Ezek a tébolyító percek rendszerint akkor törtek rá, mikor gyanútlanul állt a tükör elé, öltözés vagy fésülködés közben – s hirtelen halotthalványra sápadt tükörcarca úgy nézett vissza reá, mint egy ijesztő, fantomszerűen betoppant idegen. [...] Ez neuraszténia, nem kell félni, ilyenről nem lehet megőrlőni! [...] Valami szépre kell ilyenkor gondolni, amit szeretsz, a Kreutzer-szonátára vagy az adjunktra!”⁴⁸

Saját maga diagnosztizálása ön maga megnyugtatójának szolgál. Nevet ad a gomolygó bajnak, amelyhez ily módon már terápiás megoldás is rendelhető. Az önmagától való elidegenedés, lehasadás, az énhatárok elvesztése mélyebb és szimbolikusabb zavarokat sejtet, mint a hajszolt életvitelű és érzelmileg labilis értelmiségiek körében ekkoriban népbetegségének számító „neuraszténia”. A regény ugyanakkor nem pszichotikus kórrajznak íródott; bevallottan *önéletrajzi* élményekből táplálkozik: „Mikor ideggyógyász ismerőse gratulált hozzá, hogy nagyszerű ez a szkizofrénia-leírás, ijedten válaszolta, hogy nem az, mivel csak önmagát rajzolta meg”⁴⁹.

Egy regénybeli kolléganő szájából a korszak másik „legnépszerűbb” diagnózisát hallhatjuk Kasperra vonatkoztatva, a hisztériáét, szintén laikus pszichoanalitikus kommentárral: „Tipikus frigid. [...] Az sohasem tudja, mit akar, de folyton akar valamit. Rendes szerelem nem kell neki, csak valami különös, botrányos vagy örült dolog, csakis perverzítással lehet izgatni az ilyen. [...] Ez egy igazi hisztérika! [...] Súlyosan há ipszilon eset”⁵⁰. A hisztéria a legerősebb

46 Lásd Julia KRISTEVA: *The Powers of Horror. An Essay in Abjection*. Columbia UP, New York, 1982. „Azok a tárgyak, amelyek valaha a test részei voltak, mindig megőrznek valamit annak tulajdonságaiból, és a testkép perifériás, elmozdítható részei maradnak, mágikusan kapcsolódva a testhez. Julia Kristeva leírja a megszemélyesült horror azon típusait, amelyek a különböző testrészek és testhatárok jelentőségét jelzik a szubjektum és a kultúra számára. Kristeva számba veszi azokat a feltételeket, amelyek mellett a tiszta és megfelelő test, az engedelmes, törvénytisztelő, szocializált test megjelent. Ennek ára az abjekció. [...] Az abjekt kijelöli a potenciális veszélyt, és mindig lehetséges fenyegetésként áll előttünk”. CSABAI Márta: *Bőrbe kötve. A test könyvei*. Buksz X(1998). 2. sz. 164.

47 TÖRÖK: *Hintz*. 117.

48 Uo. 40.

49 KOHÁRY Sarolta: *Flóra és Ilonka*. Magvető, Bp., 1972. 188.

50 TÖRÖK: *Hintz*. 18.

ben a nőiséghez társított betegség szakemberek és laikusok körében egyaránt.⁵¹ A korabeli pszichiátria a („nőies”) tettetés, álca, színlelés, „szereplés” tüneteiben látta a hisztéria lényegét. Ez a viszonyulás Török Sophie-nál is megjelenik:

„Kasper eleinte megdöbbenve látta, mily kemény bánásmódban részesülnek ezek; orvosok, ápolók, de még a cselédek is valami leereszkedő, gúnyos és megvető hangot használtak velük szemben. [...] Aki szervi elváltozás nélkül panaszskodik betegségről, az szimulál [...], tehát csaló, és úgy is kell elbánni velük, mint csalókkal szokás. [...] A hisztériások mind hangoznak, közlékenyek, kínosan gátlásnélküliek.”

Kasper tehát minden erejével azt mímeli, hogy *nem* hisztériás. Ez egyfajta fordított színjárat jelent, azaz mindenféle színpadias egzaltáltság elfojtását. „Komoly színészi képességet igényelt az a törekvése, hogy semmiben se hasonlítson hozzájuk. Szinte azt fogadta el szabálynak, hogy mindenben éppen ellenkező módon viselkedjék”.⁵²

A regény egyik kritikusa, Wagner Lilla író, pszichológus élelőítő kritikájában nem egyéni patológiaként, projekcióként, hanem társadalmi hasítás következményeként tekint Kasper Irma betegségére, és a regényt e társadalmi konfliktus ábrázolásaként értelmezi.⁵³ Kasper hasítása test és lélek között Wagner olvasatában a nő kétféle kulturális reprezentációjának felel meg.

„A schizophrénia [...] Kasper Irmán keresztül szociális betegség lesz. [...] A ma férfának évszázadokon keresztül kitenyészett lelke valóban kétetéhasadt a nővel szemben. Egyetlen vádirat a frigiditásnak ez a patológiája a férfúság kettős morálja ellen: hogy a nővel, míg felnő, csak az idealizált, a magasabbrendű, a szellemi szenvedő egyéniségét ismerteti meg a férfitársadalom. [...] K. I. beteg nő, de Hintz teszi azzá – hisztériás nő, de Hintzek teszik azzá generációkon keresztül való megfontolt preparálással. [...] Csak az író finom tapintata vitte az egészet a szociális vád teréről a pszichopathológiai lélekanalízis meghatóbb, de legalább olyan megrázó megszgyéjére”.⁵⁴

Segíti-e vajon a pszichoanalitikus tudás/önismeret az írást, a karakterformálást, vagy inkább gátló erőként hat? Kaffka vagy Török Sophie tudatosan használták ezt az (ön)ismeretet, s nyilvánvalóan hatott például Kosztolányi prózájára is, aki ugyanakkor határozott ellenállást tanúsított egy saját analízissel szemben, önmagát és írói „ártatlanságát” is féltve az önboncolástól. („Lepecsételt levélként jöttem erre a világra. Úgy is akarok eltávozni innen”).⁵⁵

Irodalom és pszichoanalízis találkozása, barátkozása a 20. századelőn nemcsak a szövegekben, de a személyes kapcsolatok szintjén is megvalósult. Csak néhány az írók és pszicho-

51 Lásd Elaine SHOWALTER: *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. Virago Press, London, 1987.

52 TÖRÖK Hintz. 53–56.

53 WAGNER Lilla: *Kasper Irma*. Nyugat XXVII(1934). 14–15. sz. 166.

54 Uo.

55 Idézi KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi*. 235.

analitikusok között kialakult szakmai-baráti kapcsolatok közül: Lesznai Anna, József Attila és Gyömrői Edit; Ignó (ill. számos Nyugat-szerző) és Ferenczi Sándor; Kosztolányi Dezső, Harmos Ilona és Hollós István; Füst Milán és Hollós István, Georg Groddeck; Juhász Gyula és Hajdu Lilly; Nagy Lajos és Ferenczi Sándor, Hollós István, Révész Erzsébet, Kovács Vilma, Gartner Pál⁵⁶. E kapcsolatok alapja a kölcsönös érdeklődés és az önmegértés közös igénye, amely túlmutatva az egyén önismeretén olykor megosztható történeté is válik.

PSYCHOANALYTIC AUTOFICTIONS AND LITERARY SELF-ANALYSES

Keywords: *psychoanalysis, autobiography, fiction, women's writing*

One of the “symptoms” of the 20th spiritual-cultural milieu is the flowing of psychoanalysis into the public discourse and literature both as a subject and as an approach. This produces genres overlapping between science, autobiography and fiction, speaking from different professional backgrounds, with partly different motivations and “implied readers”. Their common element is the need of self-reflection, with a desire and ability to textually record its result, moving from scholarly discourse towards fiction, or from fiction towards self-analysis. My paper explores through the examples of a few women psychoanalysts and writers, how some analysts use the autobiographical and fictional genres, how psychoanalytic knowledge can be the background/foreground of autobiography/autofiction and how literary skills and forms can become the field and tool of self-analysis. The analysed works include the autobiographical novel of psychoanalyst Edit Gyömrői, the diaries of psychoanalyst Alice Bálint, the autobiographical writings, portraits and short stories of Mrs. Kosztolányi Ilona Harmos, and two novelettes of Sophie Török.

LITERATURI PSIHOANALITICE ALE EULUI, SELF-ANALIZE LITERARE

Cuvinte-cheie: *psihoanaliză, autobiografie, ficțiune, literatură feminină*

Una dintre simptomele ambianței culturale ale începutului de secol 20 este faptul că psihoanaliza ca temă și ca viziune își face apariția și în discursul comun respectiv în literatură, iar literatura încorporează și voit motive psihoanalitice. Acestea au ca urmare și realizarea unor genuri literare între știință, autobiografie și ficțiune, care se suprapun într-o oarecare măsură; provenite din domenii profesionale diferite, cu motivații care nu sunt parțial identice și cu „cititori prezenți închipuiți”. Există totuși elemente comune: nevoia de autoreflexie și capacitatea pentru aceasta; – iar autorii doresc să implementeze rezultatul și în formă textuală și sunt capabili să o facă plecând de la discursul științific spre cel fictiv sau din ficțiune spre autoanaliză. Studiul abordează prin exemplul unor psihoanaliste și scriitoare, cum folosesc unii analitici genurile autobiografice și literare, cum poate deveni știința analitică fundalul sau preambulul autobiografiei sau ficțiunii autobiografice respectiv cum poate deveni ficțiunea la scriitori teritoriul, instrumentul autoanalizei psihologice. Operele analizate sunt următoarele: romanul autobiografic al lui Edit Gyömrői, jurnalul psihoanalitic al lui Alice Bálint, scrierile, portretele și nuvelele lui Ilona Harmos căsătorită Kosztolányi și două romane scurte scrise de Sophie Török.

56 Utóbbi négynek Nagy Lajos a páciense is volt. Lásd HÁRS György Péter: *Töltött káposzta és vöröslabogó*. Imágó Budapest VI(2016). 2. sz. 72–90.